

אנדרטה לגאונות הרוע

מיכל גוברין

במקום להנציח את תעשיית הרצח צריך המוזיאון החדש באושוויץ, המתוכנן עכשיו, לבודד את סיפורם של הפרטים ולהציג את האדם בשפלותו ובגדולתו

מוזיאון אושוויץ. ליצור בעזרת טכנולוגיות עכשוויות את הפסיפס האנושי

תצלום: צ'ארק סוקולובסקי, אי.פי

בקיץ האחרון, אחרי שובי מביקור במוזיאון אושוויץ, התבקשתי לחלוק את מחשבותי עם ועד המוזיאון, שכן בתקופה הקרובה ייפתחו דיונים על חידוש התצוגה בו. ביקורי הראשון שם היה לפני שלושים שנה. הייתי לבדי, תלמידת דוקטורט צעירה בפאריס. עדיין לא התחלתי אז להתמודד בגלוי עם עברה של אמי, רינה גוברין, שהלכה בצעדת המוות מאושוויץ לברגן בלזן, או עם חייו הקצרים של אחי, מארק לאוב, בנה של אמי, שאביו נרצח והוא נשלח בן שמונה לתאי הגזים. אל פולין הקומוניסטית הגיעו באותה תקופה רק מעטים. במרחבים הריקים והעזובים של אושוויץ ובירקנאו הלכה מלבדי, בקור הסתיו, רק קבוצה קטנה של תלמידי בית ספר פולני. הזמן נעצר ושרר שקט מאיים של בית הקברות הגדול בעולם.

מול שתיקת המקום הבנתי שלא אוכל להמשיך ולהתכחש כפי שנדמה היה בתל-אביב של ילדותי או בפאריס של שנות השבעים. היתה זו תחילת מסעי לכתוב את סיפורה של אמי. בקיץ האחרון חזרתי עם רחל-שלומית, בתי הבכורה, עשרים שנה אחרי מות אמי, שהעבירה לי, פיסות פיסות, את הסיפור ששתקה. באותו בוקר קיץ המה אתר המוזיאון המונומנטלי מהעולם כולו, יחידים וקבוצות, שרק חלקם הקטן מישראל. הפעם, כשנבלענו בין הצובאים על מוצגי המוזיאון, ניכר היה יותר מכל תהליך המחיקה.

בין שאר התיירים שחולקו לקבוצות יצאנו בעקבות המדריכה הפולנייה לסיוור הרשמי. ביתן אחר ביתן שבתו וצפיתי במוצגים. הנה מלכודת ההשמדה, שלב אחרי שלב, מהרמפה אל המקלחות, חדרי הניסויים, ההוצאות להורג, תאי הגזים, ערימות השאריות, הנעליים, המשקפיים, המברשות, השערות. המחנק הלך וגבר, אך בעת ובעונה אחת גברה בי גם בהלה מפני ריק אחר שהלך והתעצם: מיליוני בני אדם ששבו ונבלעו באנונימיות של המספרים ההמוניים, בזהות הקולקטיבית ומחוקת הפנים של "מארטירים". תעשיית ההשמדה הנאצית רצחה שם מיליון וחצי בני אדם ומחתה את זכרם. אין להם היום ציון אישי, וגם במוזיאון הם כמעט אינם קיימים; לא בחייהם הקודמים ולא בין גדרות המחנה. שמותיהם של המתים והשורדים אינם, צילומיהם ספורים, קולותיהם מועטים וסיפוריהם כמעט לא מסופרים. המוזיאון לא מגלה לנו את מורכבות תגובותיהם, והם נותרים לרוב לכודים במבט התיעוד הנאצי. אין איפוא הד במוזיאון אושוויץ להתנסות האנושית במחנה, לדרכים המרובות שבהן עמדו בני אדם או קרסו מול פני הרוע.

פרשתי מקבוצות המבקרים מפני שהרגשתי בעל כורחי כמשתפת פעולה. כאילו בעצם המבט החד-צדדי ממשיך המבקר ומוחק את הנרצחים כבני אדם, הופך אותם למסה תעשייתית, חומר גלם הולך ומתכלה. במסלול הביקור נדמה היה לי שאני חלק מקהל הנוהרים אל מופעי המסורת הארוכה של הצגות הגיהנום, של מרתפי העינויים, של ביתני האימים בירידי השעשועים. ישבתי חסרת אונים בצד השביל שבין הבלוקים, וידעתי שגם מכאן הטובים ייצאו טובים יותר והרעים רעים יותר.

האם ייתכן שמוזיאון אושוויץ, למרות כוונותיו האציליות, מעמיד אנדרטה לגאונות הרוע? האם הוא תורם לסחרחורת הבלתי נסבלת של מונחי הקדושה, הקורבן, המרטיר, שהחלה בעצם המונח הקורבני "הולו-קוסט" (קורבן; עולה תמימה), אשר נטבע על ידי פרנסואה מוריאק בהקדמתו ל"הלילה" של אלי ויזל? את אושוויץ לא הקים אלוהים ולא ברא השטן. האדם בנה אותו, ובני אדם עונו בו עד מוות. הם לא מתו על "קידוש השם" אלא נאבקו על "קידוש החיים", כפי שאמר הרב יצחק ניסבוים לפני שנספה. ומה עם קולם? איך להתקרב אליהם ולהיזכר בדרכים שבהן עמדו מול הרוע, בייאוש, בחולשה, בכוח, באכזריות, באחוה, בחמלה, בכפירה או באמונה באל?

לא חזרתי אל קבוצות המבקרים, אלא התאמצתי להיאחז בסיפורה של אמי, הסיפור ששתקה עד מותה, שמחקה עם בואה ארצה בניתוח שבו הורידה מזרועה את המספר. נזכרתי כיצד החזיקו היא וחברותיה זו את זו מבעד לעינויים, לעבודות הפרך, לרעב, כיצד הדליקו נרות חנוכה בבלוק 24, חילקו את הלחם, ניסו להמשיך ולצחוק. ניסיתי לחפש סימן אישי ואמרתי "קדיש".

מוזיאון אושוויץ הוקם ב-1947 בהחלטת הממשלה הפולנית. עם כניסת הצבא הרוסי למחנה נאבקה קבוצת ניצולים פולניים להשאיר את שרידיו על תלם כדי לעצור את מחיקת העקבות השיטתית של הנאצים ולאסוף ראיות על הפשעים שבוצעו באושוויץ. מאוחר יותר הוחלט שלא להכניס שינויים באתר ולהשאירו כפי שהיה עם השחרור. ערימות החפצים האישיים, השיער, הבלוקים, הצריפים ושרידי המשרפות היו לעדים דוממים, ובזכותם הפך מחנה אושוויץ-בירקנאו למקום זיכרון. את חוויותיהם הפרטיות נמנעו מקימי המוזיאון מלהציג בפומבי. "אמא שלך לא היתה צריכה לדבר על אושוויץ, היא היתה שם", אמרה לי באחרונה אחת מחברותיה הניצולות. עם פתיחת שערי אושוויץ בינואר 1945 היה המחנה ריק כמעט לחלוטין. רוב אסיריו פונו בצעדות מוות למחנות עבודה ומוות ברחבי פולין וגרמניה. באושוויץ נותרו השרידים הדוממים של מכונת ההשמדה והתיעוד הנאצי: רשימות, צילומים. אלו המוצגים שהרכיבו את רוב התערוכה המקורית.

סיפוריהם של הלכודים נחשפו לאט ואיחרו להישמע. שנים חלפו עד שהסטיגמה "כצאן לטבח" תדהה מעט; היה צריך לעבור דרך הרצח ההמוני במעלות או רצח הספורטאים במינכן כדי להיווכח שבני ערובה, אפילו בעלי כושר קרבי, נותרים חסרי אונים מול שוביהם. שנים עברו עד שתחושת האשמה של השורדים ביחס לנספים, ועוד יותר תחושת האשמה של החברה מול שארית הפליטה, פינתה מקום להקשבה ולתיעוד ברגע האחרון. שישים שנה נאסף החומר בארכיונים, בספריות, בבתי המשפט, בדפי עד, בראיונות, בשיחות עם הילדים. הקולות הבודדים הצטרפו למקהלה ענקית של סיפורים אישיים, המחזירה את הפנים לאנשים שמילאו את אושוויץ. יותר ויותר מוזיאונים בעולם מספרים את סיפורי האדם בשואה, וביניהם "יד ושם" במתכונתו החדשה.

בין מבני האבן והצריפים המתפוררים קבור סיפורה של האנושות. כאן נפגשים עם עברם בניהם ונכדיהם של רוצחים ונרצחים, של אלה שעמדו מהצד ואלה שהושיטו יד. זה מקום המפגש עם רוח האדם. זה המקום לבכות את המתים, להזכיר את שמותיהם, עד כמה שניתן, את גילם, מוצאם; להתאבל על קרובים ועל רחוקים, על בני עמנו ובני עמים וארצות אחרים. כל מבקר בדרכו. זה המקום לשמוע את קולות האדם, ומכאן יישא אותם

המבקר אל ביתו כדי לפנות אליהם ברגעים מכריעים בחייו; מצבים שבהם יהיה חזק או בן ערובה, שבהם עלול יהיה להפוך למענה, שבהם יידרש לבחור להפנות עורף או להושיט יד.

במוזיאון אושוויץ המחודש אפשר יהיה לאסוף בעזרת טכנולוגיות עכשוויות את הפסיפס האנושי העצום של הקולות, הסיפורים ומיליוני פרטיהם, והמבקר יטה אוזן לקולות שיבחר.